Spirit of Bosnia / Duh Bosne

An International, Interdisciplinary, Bilingual, Online Journal
Međunarodni, interdisciplinarni, dvojezični, online časopis

Dvije viktorijanke u Bosni,1862-1875: G.M. MacKenzie and A.P. Irby

Omer Hadžiselimović

Njegoš je jednom prilikom ispričao nekoj grupi engleskih oficira kako su ga 1843. godine posjetila dva engleska putnika, jedan muškarac i jedna žena. Putnici su stigli na Cetinje nakon napornog penjanja kroz ratom zahvaćenu zemlju da vide crnogorskog vladiku i vladara. Na Njegoševo pitanje šta ju je nagnalo na tako tegoban i opasan put, žena je odgovorila: "Radoznalost . . . ja sam Engleskinja". [1] Kako ne znamo sve pojedinosti o ovoj posjeti, niti ko su bili putnici, teško je ocijeniti da li je ovdje riječ o karakterističnom engleskom izražavanju "između redova" ili ne.

Radoznalost (a i neke druge osobine) krasila je i druge dvije Engleskinje jednu generaciju kasnije–Georginu Muir Mackenzie i Adelinu Paulinu Irby–kad su se otiskivale na putovanje po Balkanu koje je uključivalo i Bosnu i Hercegovinu. Te dvijie viktorijanske gospođice bile su dobro obrazovane, imale su dobre veze i bile su financijski obezbijeđene. Georgina Muir Mackenzie je rođena u porodici škotskog baroneta 1833. godine. Ova inteligentna, smjela i poduzetna žena rano je počela da putuje, najprije po Engleskoj a zatim i po Evropi. Paulina Irby je rođena u Engleskoj 1831. godine kao kćerka kontraadmirala. Nakon očeve smrti uglavnom je živjela kod sestre u Londonu i drugdje na jugu Engleske. U mladosti su je počeli zanimati strani jezici, da bi je nešto kasnije privuklo pitanje obrazovanja žena, koje će joj postati glavno životno zanimanje. I ona je počela da putuje po Kontinentu, i nakon što je upoznala Georginu, postale su bliske prijateljice i pasionirani putnici. Južnoslovenske zemlje su ove Engleskinje prvi put posjetile početkom šezdesetih godina 19. vijeka.

Balkansko iskustvo ovih žena opisano je u nekoliko tekstova objavljenih između 1861. i 1877. godine. Zanimljivo je, međutim, da Bosna, koja će zauzeti središnje mjesto u životu Miss Irbyjeve, nije šire opisana u djelima iz šezdesetih godina. Tek u drugom izdanju njihove knjige *Putovanja po slovenskim zemljama Turske u Evropi (Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe*), objavljene 1877. godine, kada je G, Mackenzie već bila mrtva (umrla je 1874), Bosna dobija više mjesta.

Prvo izdanje ove knjige, koje se pojavilo 1866. godine, uglavnom opisuje jedno od njihovih putovanja, ono iz 1863, kada su dvije žene putovale kroz Grčku, Makedoniju, Kosovo, sjevernu Albaniju i Crnu Goru. No, u ovom izdanju se može naći i sporadičan pomen Bosne i Hercegovine i putovanja od Beograda do Dubrovnika preko Sarajeva i Mostara koje su Engleskinje poduzele nešto ranije, 1862. godine. Isto tako, o Bosni i

Hercegovini ima ponešto i u njihovoj ranijoj knjizi o Balkanu–u *Bilješkama o južnoslovenskim pokrajinama Austrije i Turske u Evropi (Notes on the Slavonic Countries in Austria and Turkey in Europe*). Ta knjižica, objavljena anonimno 1865, sadrži materijal koji je Georgina Mackenzie izložila na predavanju u Bathu godinu dana ranije. Priređivač knjige i pisac predgovora bio je Humphry Sandwith, ljekar koji je poznavao Balkan i Tursku i koji je snažno podržavao stvar slovenskih naroda. Georgina i Paulina nisu htjele da stave svoja imena na knjigu iz očiglednih razloga–one su bile žene, uz to i mlade, i mislile su da se njihovo poznavanje regiona ne može mjeriti s onim koje posjeduju muškarci. Stoga nije čudo što na početku knjige "mole one koje bi mogla zanimati ova tema da prime k znanju ove bilješke." [2] Prva putopisna knjiga ovih mladih žena, *Preko Karpata (Across the Carpathians, 1862*), također je objavljena anonimno (ispostavlja se da je neimenovani autor žena, koja kaže da putuje sa svojom tetkom). U sličnom stilu, Georginin i Paulinin članak o Crnoj Gori koji se pojavio u zbirci *Putnici i zapisi s putovanja 1861. godine (Vacation Tourists and Notes of Travels in 1861, 1862*) potpisan je zagonetnim inicijalima "I. M". Autorica je i tom prilikom putovala u pratnji svoje "tetke".

Ovo autorsko samoizbrisivanje prestaje s njihovim *Putovanja po slovenskim zemljama Turske u Evropi*, knjizi na čijoj se naslovnoj strani pojavljuje Georginino i Paulinino puno ime i prezime. No viktorijanska ženska smjernost u intelektualnim stvarima dolazi do izražaja u "Uvodu" knjige, bez obzira na to što za takvu smjernost nije bilo stvarnog razloga. Niti je puka slučajnost što je Paulina Irby zamolila čovjeka poput W. E. Gladstonea, predsjednika britanske vlade u nekoliko navrata između 1868. i 1894, da napiše predgovor za izdanje knjige iz 1877. godine. I kao što je ona željela da dobije pečat muškog odobravanja njene i Georginine političke ocjene, tako je o Gleadstone sa svoje strane nastojao da naglasi značaj njihovog karakteristično ženskog opisa slovenskih dijelova Turske. Pohvalivši njihovu izuzetnu obaviještenost ("nijedan diplomata, nijedan konzul, nijedan putnik nije dao takav doprinos našem poznavanju ove važne stvari" [3]), Gladstone ističe, s tipičnim patosom viktorijanskog doba, njihovo tačno i dirljivo opisivanje hrišćanki na Balkanu, "života u kojem su žene i kćeri, nesumnjivi izvori najslađe utjehe, stalno izložene najvećoj strepnji." [4]

Ovu objektivnost u slikanju srpskih i drugih južnoslovenskih žena sa zahvalnošću uočava i Čedomilj Mijatović, prevodilac *Putovanja*, koja su u Beogradu izašla samo dvije godine nakon engleskog originala. Za razliku od većine ranijih putnika, koji su opisivali samo "mušku polovinu [južnoslovenskog] društva", gospođice Mackenzie i Irby predočavaju vjernu sliku "ženske polovine" tog društva, sliku obogaćenu "ženskim pogledom na stvari". [5]

"Ženski pogled" viktorijanskih gospođica boji, prorodno, njihovo cjelokupno djelo, kao što obilježava i njihove neposredne dodire s južnoslovenskim narodima i turskim zvaničnicima dok su se bavile tako "muževnim" poslom kao što je putovanje po Balkanu sredinom 19. stoljeća, kada su ceste bile prava rijetkost i gdje se često, posebno u Bosni, putovalo uglavnom na konju ili pješke. Koliko god je Georgina (glavni autor *Putovanja*), primjećuje Dorothy Anderson,

> pišući njihovu sagu, umanjivala očiglednu izvjesnost njihovog pola, potpuno je jasno da je činjenica da su njih dvije žene znatno uticala na tok njihovog puta i da su one uživale u svom posebnom položaju. Otvoreno govoreći, dvjema Engleskinjama je putovanje po divljim predjelima Turske pružalo mnogo više uzbuđenja i zadovoljstva od života kod kuće, u Engleskoj, od posjete kakvom banjskom lječilištu u Njemačkoj ili pak obilaska spomenika u Italiji. Na takvom putovanju one su mogle biti nezavisnije i mogle su nešto da ostvare. Tu su stekle ugled, čak i izvjesnu slavu. Uspješno su se nosile s opasnostima i teškoćama svih vrsta i uživale su u njihovom savladavanju." [6]

Georgina i Paulina su šezdesetih godina, i Paulina i njena nova prijateljica Priscilla Johnston u narednoj deceniji, bile u isti mah i imunije i ranjivije kao žene putnici na Balkanu nego muškarci. Bile su dobro pripremljene za putovanje i nosile su sa sobom mnoštvo stvari, uključujući i tipično ženski luksuznu opremu poput pocinčane kade, koja se istovremeno mogla koristiti i kao sto. Bile su snabdjevene ključnim turskim pasošima kao što su bujruntija u firman, te raznim pismima-preporukama za hrišćanske porodice u mjestima u koja su putovale, tako da su mogle uvijek računati na najbolji raspoloživi smještaj. No, morale su i provoditi sate u sedlu, izložene svakom vremenu, a često su morale da spavaju u hanovima, koji se ponekad nisu mnogo razlikovali od štala. Sa sobom su nosile vlastitu posteljinu i po pravilu su zahtijevale da se iz soba u kojima su odsjedale prethodno iznesu jastuci, ćilimi i druge prostirke. Katkad, u izuzetno lošim higijenskim uslovima, znale su razapeti i šator u hanu. Pored toga, oružana pratnja koja im je dodjeljivana nije uvijek bila sasvim pouzdana.

Dok *Bilješke o južnoslovenskim pokrajinama Austrije i Turske u Evropi* posvećuju samo nekoliko stranica Bosni i Hercegovini (tu se, recimo, pominje jedan beg koji uporno tvrdi da svi Južni Sloveni govore "bosanskim jezikom" [7]), šturo opisuju ceste i daju kratko obavježtenje o Sarajevu i Mostaru, i dok u prvom izdanju *Putovanja* ove pokrajine čine tek dio opštih razmatranja o balkanskoj istoriji, grografiji i politici, dotle izdanje ovog djela iz 1877. godine uključuje živo Pauilinino svjedočenje o njenim i Priscillinim doživljajima u toku putovanja od austrijske granice do Sarajeva i natrag kao i o političkim prilikama nakon izbijanja hrišćanskog ustanka 1875. godine.

Paulina Irby, pisac ovih dodatnih poglavlja o Bosni, izražava na početku svoj stav prema turskoj vladavini zemljom čiji je stanovnik već postala. (Njena škola za srpske djevojčice u Sarajevu osnovana je 1869. godine). Zemlja je, piše ona, užasno siromašna nakon stoljeća strane vladavine, a turski jaram teško pada hrišćanskom življu. Muslimansko stnovništvo, iako mrzi Osmanlije, prezire tlači i iskorištava raju. No, muslimanski gospodari zemlje, ti "proizvodi veze između feudalizma i islama" [8] , koji su nekoć bili moćni čuvari zapadnih granica Turske, sada su postali jedna trula, pokvarena i fanatična klasa. "Bosanski beg par excellence . . . je okovano čudovište izvađenih zuba i podsječenih kandži". [9] U gotovo anarhičnoj političkoj situaciji stvorenoj bosanskohercegovačkim ustankom, s uskovitlanim strastima raznih vrsta, položaj hrišćanskog seljaštva nesigurniji je nego ikad. S raznih strana dopiru vijesti o nasilju i ubistvima; hrišćani su često žrtve muslimanske osvetoljubivosti. Takve su bile

prilike u Bosni kojima su Paulina i Priscilla bile svjedokom ili o kojima su slušale nakon dolaska u Brod na jednom parobrodu na Savi avgusta 1875. godine. Paulina nije skrivala svoju naklonost prema hrišćanima, posebno prema Srbima, u čijoj vjekovnoj patnji pod Turcima je vidjela tragičnost nacionalne sudbine tog naroda; no ta sudbina, vjerovala je, sada bi mogla da se izmijeni nabolje. U godinama koje će slijediti ona je učinila sve da pomogne srpskom narodu u Bosnia i nastojala je da se s njim poistovijeti.

Ispostavilo se da je putovanje po Bosni u takvim nemirnim vremenima bio veći poduhvat nego ikada ranije. No, Engleskinje su bile riješene da stignu u Sarajevo i pridruže se svojim učenicama. Paulina je po prirodi bila odlučna, gorda i tvrdoglava, pa su joj te osobine dobro poslužile na ovom putovanju. Činjenica da je ovdje riječ o ženama, uz to Engleskinjama, znatno je uticala na to kako su one gledale na stvari i kako su same bile viđene. Kao žene, Paulina i Priscilla su lakše mogle stupiti u dodir s bosanskim hrišćankama (ponekad i s muslimankama), i imale su pristup u njihove kuće i njihovo porodični život. Paulina tako navodi riječi jedne Bosanke, vjerovatno iz Sarajeva, koja joj je ispričala o promjenama što su se u zemlji zbile u toku prethodnih decenija, uključujući i promjene u životu pravoslavnih Sarajki. [10] U Bosanskoj Gradiški ("Turska Gradiška") jedan trgovac hrišćanin odveo je Paulinu i Priscillu svojoj kući; tu su pričale s njegovom ženom, koja ih je počastila "kafom i slatkišima". [11] U Banjoj Luci, narednog dana, opet su posjetile jednu hrišćansku porodicu od koje su saznale ne samo najnovije vijesti o tamošnjoj političkoj situaciji nego i o kćerima iz te porodice koje su "vrlo lijepe djevojke" i koje su "vaspitale guvernante u Austriji, a sada su udate za srpske trgovce i žive u Beogradu". [12] Od ove porodice Engleskinje su takođe čule i to da hrišćanske djevojke otimaju i sa sobom odvode muslimani u okolici Banje Luke. A kad su došle u Sarajevo, odmah su obaviještene da se žena austrijskog konzula sprema da zbog napete situacije napusti grad sa svojim malim sinom "izgovarajući se da joj je bolesna majka." [13]

Paulinine i Priscilline ženske oči uočavaju i druge naoko beznačajne ali zanimljive pojedinosti kao što je, na primjer, tipični objed bosanskog seljaka (koji se sastoji od "crnog hljeba, kuhanog graha i kukuruza" [14]), sadržaj dućana u gradiškoj čaršiji, unutrašnjost hanova pored puta, ili izgled njihovog kočijaša kad su se vraćale iz Sarajeva: "Taj mladić je bio najgori tip bosanskog muslimana. Bio je vižljast i malen, s bezbojnim očima. Čuperci riđe kose virili su mu ispod crvene marame omotane oko prljave bijele lanene kape. Njegovo smežurano dječačko lice izgledalo je staro i istovremeno je odavalo utisak okrutnosti, pohlepe i prepredenosti" [15] Ovaj opis, s njegovim mogućim podsvjesnim konotacijama, jedva da je mogao nastati iz pera muškarca putnika. Još jedan doživljaj, iako drukčije vrste, takođe otkriva Paulininu i Prscillinu žensku ranjivost. Riječ je o situaciji u kojoj bi se teško mogao naću muškarac putnik, uz to još i "Franak": Engleskinje su u kiseljačkom hanu bile probuđene usred noći kad su fanatične muslimanke počele bacati vruće ugljevlje kroz otvoren prozor njihove sobe. [16]

Međutim, zahvaljujući tome što su bile žene, i uz to Engleskinje, one su istovremeno osjećale i pokazivale izvjesnu nadmoćnost i hrabrost koje su im pomogle da prebrode

bosanske opasnosti i zbrku iz ljeta 1875. godine. One su se, recimo, uspješno otarasile jednog zaptije u Banjoj Luci koji je došao da im kaže kako smjesta moraju da se jave tamošnjim turskim vlastima: rekle su mu da su "Engleskinje i da tako nešto neće uraditi" [17] Štaviše, pokazujući svoje pasoše, naredile su mu da odmah ode do lokalnog namjesnika s porukom da ima obezbijedi pratioca sa sutrašnje putovanje. [18] Ponekad je njihova ženska smjelost (i njihovo englesko porijeklo), skupa s njihovom odanošću stvari slovenskih hrišćana bila uzrokom nesporazuma pa čak i humornih situacija, kao onda kad su na parobrodu na Savi čule da je u Bosni počeo ustanak. Tu vijest im je saopštio njihov prijatelj Vaso Vidević, koji ih je, "blijed kao krpa" i sa suzama u očima, preklinjao da ne idu u Sarajevo. "Rekle smo mu bodro", piše Paulina, "da njihovoj stvari može bii od velike koristi ako poginu dvije Engleskinje. Na to je on odgovorio, 'da, ali ne vas dvije'". [19]

Miss Irbyno potpuno poistovjećenje s Bosnom i njenim hrišćanskim življem–kojem će posvetiti ostatak svog života, vršeći pionirsku obrazovnu misiju u tadašnjim bosanskim prilikama–nije bilo moguće. Njoj nije nedostajalo saosjećanja i razumijevanja niti jasnog političkog stava prema Balkanu tog vremena. Zagovarajući slobodu i nezavisnost Južnih Slovena, ona se razllikovala od većine svojih sunarodnika, kao i od zvanične britanske politike prema "Evropskoj Turskoj". No kultura zemlje koju je Paulina učinila svojom ogromno je odudarala od kulture iz koje je potekla i Engleskinja u njoj ispoljavala se često i na razne načine. Bosna je za nju "neuljuđena zemlja" [20] , "najbarbarskija od svih provincija Turske u Evropi", u kojoj se čovjek osjeća kao u "divljinama Azije" [21] . (Ovo podsjeća na tvrdnju Georgine Mackenzie iz *Bilježaka* da su slovenske zemlje isto tako daleko od svijesti Engleza kao da se nalaze u "dubinama Tatarske ili u središtu Afrike"). [22] Cijela pokrajina, piše Paulina, nema ni jedne knjižare, "izuzev skladišta Britanskog i stranog biblijskog društva u Sarajevu, koje je osnovano prije osam ili deset godina". [23] A grad Gradiška, na primjer, ostavlja na nju utisak prave kulturne granice između Istoka i Zapada, posljednje "linije azijskog nadiranja u Evropu". [24]

Paulina je u Bosnu išla sa standardnim engleskim priručnicima za putovanje–Murrayevim *Vodičem za putnike u Tursku (Handbook for Travellers in Turkey*) i Bradshaw-ovim *Vodičem po Kontinentu (Continental Guide*)–koji su davali obavještenja zapadnim Evropljanima o uslovima putovanja u Turskoj i uopšte istočnjačkim običajima. Ponekad su ove knjige odražavale ne samo englesku kulturu nego i britanske trgovačke i političke interese; Bradshaw-ov Vodič, na primjer, ucrtava u svoju kartu projektovanu željezničku prugu preko Balkana i dalje na istok koja nikad nije bila završena. Paulina Irby pominje tu prugu kao važnu saobraćajnicu koje će "možda jednog dana postati naš glavni put za Indiju". [25] Njena ljubav prema Južnim Slovenima, posebno Srbima, nije isključivala njen donekle pokroviteljski stav prema toj "mlađoj djeci evropske porodice", [26] kako ih na jednom mjestu zove. Balkanski narodi će najbolje proći, govorila je ili je podrazumijevala Miss Irby, ne samo ako zadrže svoj kulturni i vjerski identitet i steknu političku nezavisnost nego ako se i ponovo i potpuno integrišu u evropski svijet. U vezi s ovim, od simboličke je vrijednosti činjenica da je evropska odjeća davala njenim sarajevskim učenicama koje je vodila u

Prag svojevrsni kulturni i politički imunitet i omogućila bezbjedan izlazak iz zemlje na granici u Brodu. A njihov prelazak preko Save značio je, u Paulininom opisu, mnogo više od dolaska na drugu obalu rijeke. Taj prelaza je bio i promjena civilizacije: "Zvuk zvona sa crkve u Austrijskom Brodu razlijegao se preko vode veselije nego ikad dok smo čekale na skelu u zlatnom zalasku sunca. [27]

© 2012 Omer Hadšelimović

Ovaj tekst, objavljen prethodno u sarajevskom *Odjeku* (42. 10, 1989, 16-17) i knjizi *Black Lambs and Grey Falcons: Women Travellers in the Balkans* (ed. J.B. Allcock and A. Young, 1991, 1-7), donosimo ovdje s dozvolom autora.

Notes

1. (Anonim), "S Njegošem na bojnom polju". Beleške jednog engleskog putnika (1843). *Politika* (Beograd), 18. septembra 1925, XXII, 6250, str. 3. ↩
2. Humphry Sandwith, ed., *Notes on the Slavonic Countries in Austria and Turkey in Europe*. William Blackwood, Edinburgh and London, 1865, p. 25. ↩
3. G. Muir Mackenzie and A. P. Irby, *Travels in the Slavonic Provinces of Turkey-in-Europe*, Daldy, Isbister, London, 1877, "Preface", p. ix. ↩
4. Ibid., p. xiii. ↩
5. G. Mjuir Makenzi i A. P. Irbi, *Putovanje po slovenskim zemljama Turske u Evropi*. Državna štamparija, Beograd, 1868, preveo Čedomilj Mijatović, "Predgovor prevodiočev", no pagination. ↩
6. Dorothy Anderson, *Miss Irby and Her Friends*, London, Hutchinson, 1966, p. 39. ↩
7. *Notes*, p. 24 ↩
8. *Ibid*., p. 8. ↩
9. *Ibid*., p. 8. ↩
10. *Ibid*., pp. 13-14. ↩
11. *Ibid*., p. 25. ↩
12. *Ibid*., p. 26. ↩
13. *Ibid*., p. 31. ↩
14. *Ibid*., p. 27. ↩
15. *Ibid*., p. 33. ↩
16. *Ibid*., p. 31. ↩
17. *Ibid*., p. 27. ↩
18. *Ibid*., p. 27. ↩
19. *Ibid*., p. 30. ↩
20. *Ibid*., p. 3. ↩
21. *Ibid*., p. 1. ↩
22. H. Sandwith, ed., *Notes*, p. 25. ↩
23. *Travels*, p. 19. ↩
24. *Ibid*., p. 25. ↩
25. *Ibid*., p. 3. ↩
26. *Ibid*., p. 6. ↩
27. *Ibid*., p. 34. ↩

The preceding text is copyright of the author and/or translator and is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.